

Risto Turunen

Kirjallisuuden paikat yhteiskunnassa ja kulttuurissa

*Kirjoitus perustuu professori Risto Turusen virkaanastujaisitelmään
16.5.2006.*

“Kirjallisuus on virhe”. Näin otsikoivat muutama vuosi sitten suomalaiset kirjallisuusalan ihmiset – tutkijat, kriitikot ja kirjailijat – kirjallisuuden tilaa käsittelevän kirjoitus-kokoelmansa. Otsikko on hämmentävä: mistä oikein on kysymys, kun alan ihmiset itse tunnustavat tai jopa julistavat oman tekemisensä ja mielenkiinnon kohteensa virheeksi? Kokoelmaa tarkemmin lukien käy ilmi, niin kuin arvata sopii, että otsikko on ironinen ja tosiasiaa teoksessa on kysymys kirjallisuuden, kirjojen ja niiden merkityksen puolustamisesta ja pyrkimyksestä kohottaa niiden kulttuurista arvoa. Teoksen toimittaja Harri Veivo (2002) kirjoittaa kokoelman esipuheessa seuraavasti:

Tämän kirjan tavoitteena on kehittää suomalaista kirjallisuuskeskustelua. Viime vuosina kanuunat on laukaistu joulukuussa. Kirjallisuudesta on syntynyt keskustelua vain Finlandia-palkinnon yhteydessä. Se on antanut tilaisuuden puhua suut puhtaiksi: kirjailija on haukkunut kriitikot tai tutkijat, nämä ovat närkästyneet ja vastanneet. “Keskustelu” on vellonut lehdissä, televisiossa, netissä muutaman viikon. Hallitseva laji on ollut haukkuminen; tyyli on tavoiteltu nasevuutta ja nenäkkyyttä. Sitten puheenvuorot ovat harvenneet ja keskustelu on kuihtunut pois viimeistään huhtikuun loppuun ja jääkiekon MM-kisoihin mennessä.

Vaikka Veivon ja kumppaneiden teos on sarkastinen ja sisällöltään muuta kuin otsikko antaa ymmärtää, säilyy sen luettuaankin kysymys: mistä moinen huoli kirjallisuuden asemasta niin, että kirjallisuusihmisten on joukolla ryhdyttävä puolustamaan kirjan yhteiskunnallista ja kulttuurista asemaa? Ainakin tämä kertoo siitä, että kirjallisuusihmiset ovat huolissaan alansa kulttuurisesta merkityksestä ja identiteetistä. Itse he alansa merkityksen ymmärtävät, mutta epäilevät muita: ikään kuin muu maailma ei enää oikein ymmärtäisi, mikä aarre kirjallisuudessa koko ihmiskunnalle piilee. Tällainen epävarmuus ja epäily kielivät alalla vallitsevasta heikosta itsetunnosta, siitä huolesta, että kulttuuristen suhdanteiden pörssissä vakaan, jo vuosisataisen arvoaseman saavuttanut kirjallisuus olisi menettämässä kulttuurisen asemansa.

Ei tämä huoli aivan viimeaikainen ole. Vuonna 1993 Veijo Meri julisti *Suomen Kuvalehdessä* 1980-luvun, niin sanotun Koiviston ajan, kulttuuristen arvojen muutokseen viitaten:

Kekkonen aikana kirjallisuuden päälle ei kustu. Sitä ei vähätelty määrätietoisesti eikä sen olemassaolon perusteita syöty. Kirjaa pidettiin merkittävänä ja kirjallisuus koettiin kansallisen kulttuurin selkärankana.

Meri katsoi, että 1980-luvun aikana kulttuurin painopiste oli siirtynyt taiteesta populaariin; laadun kriteereiden sijaan oli tullut täysien katsomoiden ja massojen makutyrania. Lisäksi kirjallisuus- ja kulttuurielämästä oli kadonnut debatti. Ja kaikki tämä oli tapahtunut valtiovallan suojeluksessa.

Pitkällä aikavälillä tarkasteltuna auktoriteettien tekemä taiteen ja kirjallisuuden vähätteleminen ei ole ollut mikään uusi asia: jo Platonin *Valtio*-dialogissa Sokrates opettaa:

Mutta se on tiedettävä, ettei valtioomme voida hyväksyä muuta runoutta kuin jumalhymnejä ja jalojen miesten ylistyslauluja. Jos päästät sinne tuon suloiseksi maustetun runottaren, lyriikan tai epiikan hahmossa, silloin valtiossa tulevat hallitsemaan nautinto ja tuska civätkä laki ja järki, joka aina on yhteisesti tunnustettu kaikkein parhaaksi.

Platonin ajattelussa rationaalisuus, jopa tietty utilitaristinen periaate, syrjäytti kaunokirjallisuuden ja muunkin taiteen tarpeettomana "jäljittelyn jäljittelynä", nuorisoa vahingoittavana joutavuutena. Vartijoille, Platonin valtion johtavalle luokalle, se kyllä sopi sielun koulumiseksi niin kuin urheilu ruumiin. Tällainen autoritaarinen asenne on kautta historian ollut omiaan lisäämään taide- ja kirjallisuusvihamielisyyttä, sensuurimielialaa ja polttorivoita.

Vuoden 1996 Nobel-palkittua puolalaista runoilijaa Wisława Szymborskaa (2004) Platonin tuomio tuntuu kaivelevan vielä yli 2000 vuotta filosofin kuoleman jälkeen. Runossaan "Platon eli miksi" Szymborska kirjoittaa Platonin taiteilijatuomiota ironisoiden:

Epäselviksi jääneistä syistä johtuen,
tuntemattomissa olosuhteissa
Ihanteellinen Oleminen lakkasi riittämästä itselleen.

Sehän olisi voinut olla ja olla ikuisesti,
pimeyksistä pois veistettynä, valoisuudesta irti hakattuna,
omissa maailman yläpuolisissa uneliaissa puutarhoissaan.

Miksi ihmeessä se ryhtyi etsimään elämyksiä
materian huonossa seurassa?

Szymborskan asettama kysymys on ikaikainen, sillä kaikkina aikakausina on ollut epäilyjä taiteen ja kaunokirjallisuuden merkityksestä ja hyödyllisyydestä. Ne on asetettu vastakkain jonkin merkityksellisemmän ja tärkeämmän kanssa tai sitten palvelemaan jotain sellaista, jonka yhteydessä ne saavuttavat hyödyn: joskus muinoin kirjallisuus puhuttuna, loitsujen sanoina, savitauluille raapustettuina merkkeinä on toiminut sana-

magiana, näkyvän ja näkymättömän ympäristön hallinnan välineenä.

Platonin hyväksymän kirjallisuuden – jumalhymnien ja jalojen miesten ylistyslaulujen – tuli puolestaan palvella ihannevaltion kasvatuksellisia päämääriä. Keskiajan eurooppalainen valtavirtakirjallisuus oli alisteinen jumalaisille ja uskonnollisille päämäärille; valistuksen aikana normiksi palasivat jälleen sivistykselliset, kasvatukselliset ja jalostavat päämäärät. 1700-luvulta alkaen ja varsinkin 1800-luvun aikana länsimainen kirjallisuus kiinnitettiin voimakkaasti kansallisvaltioiden ja kansallisten identiteettien rakennusprojekteihin. Tällöin myös valtakirjallisuuden ulkopuolella kansan suullinen kulttuuri, jota ei niinkään laskettu kirjallisuudeksi, kelpasi rakennusaineeksi ja sai siunatun armon painettuna sanana. Meillä Suomessa Snellmanin kieli- ja kirjallisuuspolitiikka, jossa kieli ymmärrettiin kansakunnan sieluna ja kirjallisuus sen ylimpänä attribuuttina, saavutti vakiintuneen aseman, kulttuurisen normin statuksen ja valtiollisen auktoriteetin suojeluksen.

Kirjallisuus on myös aina sopinut politiikan välineeksi, maallisen vallan välikappaleeksi tai sen vastustajaksi. Sillä tavoin sille on määritelty hyöty. 1900-luvun aikana erityisesti kaunokirjallisuus ja sille perustava kirjallisuusinstituutio kävi kiihkeän itsenäisyyskampailun poliittisen ja yhteiskunnallisen hyödyn välineellisistä siteistä ja saavutti eräänlaisen autonomian, johon se on myös tietyllä tapaa umpioitunut. Nykyisen uusliberalistisen globaalitalouden aikana kirjallisuus instituutiona näyttäisikin kamppailevan eräänlaisena luovan talouden tuotteena ihmisten vapaa-ajasta ja tuotanto- ja vientitukieuroista muun muassa kevyen musiikin, elokuvateollisuuden tai vaikkapa matkapuhelinpalvelujen sisältötuotannon kanssa. Tässä tilanteessa kirjallisuusihmisten huolen ymmärtää: meiltä on kadonnut selkeä kuva siitä, mikä kirjallisuuden tehtävä nyky-yhteiskunnassa ja -kulttuurissa on tai mikä sen tulisi olla.

Toinen kirjallisuusihmisten keskuudessa epävarmuutta synnyttänyt tekijä on se, että viime vuosina on useista suunnista ja erilaisin perustein ennustettu kirjan ja sen myötä kirjallisuuden kuolemaa. Alan tutkijaa tämä tietysti kylmää: onko kohde haipumassa pois tai jähmettymässä historialliseksi jäänteeksi? Kirjan tuhon ennusteet ovat perustuneet havainnoille kulttuurin muuttumisesta muodoltaan kuvallisemmaksi ja välitykseltään sähköisemmäksi ja digitaalisemmaksi: Sellaisten uusien innovaatioiden kuin liikkuvan kuvan siis elokuvan, television tai kaikkialle levittäytyvän ja levittävän internetin on epäilty syrjäyttävän kirjan vanhentuneena mediumina. Painetun sanan on epäilty korvautuvan digitaalisesta bittien avaruudesta mystisesti ilmaantuvina merkeinä. Ehkä tämä, joka on mahdollista jo nyt, on tulevaisuutta ja kirja meidän tuntemassamme muodossa muuttuu jonkinlaiseksi keräilyharvinaisuudeksi niin kuin savi- taulut, pergamentit tai papyruskääröt meille painetun kirjan kasvateille.

Kirjan tuhon ennusteet perustuvat kuitenkin omituisen yksisilmäiselle kulttuuriselle evolutionismille, jossa teknisten innovaatioiden katsotaan lineaarisessa järjestyksessä synnyttävän ja kuolettavan kulttuurisia muotoja. Pikemminkin kysymys on kult-

tuuristen muotojen transformaatioista, jotka laajentavat kulttuurista diversiteettiä ja eri muodostelmien yhdenaikaisuutta. Kirjallisuuden muuntuminen on aina ollut sidoksissa tekniikan innovaatioihin. Kun kirjallisuus ymmärretään modernin aikakauden tavoin nimenomaan kirjasta lähteväksi tai siihen palautuvaksi, on tärkein tekninen innovaatio tietenkin Johannes Gutenbergin painokone 1450-luvulta. Mutta kirjallisuuden historia ylittää tuhansia vuosia Gutenbergin taakse. Olisikin jollain tavoin kummallista ajatella, että kirjallisuuden elämänkaari on sidoksissa kirjan elämänkaareen ja että kirjallisuus kuolisi kirjan mukana. Kuinka kymmeniä tuhansia vuosia vanha kulttuurinen muodostelma voisi tuhoutua muutaman sadan vuoden vanhan keksinnön myötä? Tai paremminkin kuinka kertominen, joka on ihmiselle tyyppillinen, jopa lajioimainen tapa hahmottaa ja jäsentää ympäristöään, voisi olla sidoksissa yhteen ainoaan keksintöön. Kertomus, kertominen, tarve kertoa – ne kuitenkin ovat kirjallisuuden olemassaolon perimmäinen perusta.

Kaikien lisäksi tänä päivänä, myynti- ja painoslukujen valossa, kirja voi edelleen hyvin. Esimerkiksi Suomessa nämä luvut ovat olleet koko 2000-luvun alun noususuhdanteisia. Kirja on siis kaupallisena tuotteena hyvä paketti, jolla kirjallisuuden tutkijoiden, kustantajien, kriitikoiden jopa kirjailijoiden itsensä peloista huolimatta on edelleen kulttuurinen tilaus.

Näyttäisi siis siltä, että kulttuurien teknologisista muutoksista ja substantiaalisista transformaatioista huolimatta kirjalla ja etenkin kirjallisuudella ei ole mitään häntää.

Kuinka on sitten kirjallisuudentutkimuksen laita? Jostain syystä kirjallisuudentutkimus katsoo edelleen lähes ainoaksi kohteekseen painetun kirjan. Vieläpä niin, että tutkimuksen kannalta arvokkaimpia teoksia ovat ne, jotka ovat saavuttaneet kulttuurieliitin suosion ja arvostuksen.

Metodologialtaan kirjallisuudentutkimusta on usein pidetty tieteen kentän paraasiittina, joka hakee teoriasa ja menetelmänsä milloin kielentutkimuksesta, psykologiasta, sosiologiasta tai vaikkapa tilastotieteistä. Pysyvä identiteettikriisi on ollut omiaan edesauttamaan kirjallisuustieteen epätoivoisiakin pyrkimyksiä “itsenäiseksi” tieteenalaksi. Äärimmillään tämä on johtanut kirjallisuudentutkijat pohtimaan – ei suinkaan sitä, mikä on kirjallisuutta tai mikä on sen kulttuurinen tehtävä vaan sitä, mikä tietyissä teksteissä on “kirjallisuudellisuutta”. Tällainen kehitys, joka ajoittuu kirjallisuusinstituution itsenäisyyskampailun aikoihin, johti kirjallisuustieteen tilaan, jossa se käperäsi rakentelemaan immanentteja tekstiteorioita ja sulkeistamaan itsensä omaksi marginaaliseksi maailmakseen. Tai kuten kärkeväkielinen brittiläinen kirjallisuudentutkija Terry Eagleton (1991) on asian ilmaissut: ”Tiettyjen formalismin ja strukturalismin haarojen edustajat yrittävät ottaa haltuunsa yhteiskunnan teknokraattisen rationaalisuuden ja siten sulattaa itsensä siihen”. Kriittistä potentiaalia perinteisesti kantaneesta liberaalista humanismista Eagleton puolestaan toteaa, että se on “liennut porvarillisen

yhteiskunnan impotentiksi omaksi tunnoksi, se on kilttiä herkkää ja elotonta”.

Kirjallisuustieteen haasteina näyttäytyvät siis vaatimukset uudenaikaisesta kirjallisuuskäsityksestä ja sille perustuvasta metodologiasta. Näihin haasteisiin eivät yksin teksti- tai kertomusteoriat anna vastauksia.

Kirjallisuudentutkimuksen tulevaisuus edellyttää käsitystä, jossa kirjallisuus ymmärretään kulttuureja läpäiseväksi mentaaliseksi kategoriaksi. Tällöin kirja on vain yksi mahdollinen kirjallisuuden aineellistumisen muoto, ajatuksen media samassa mielessä kuin elokuva, digitaalinen hyperteksti, teatteriesitys, mainoslehdyykkä, ooppera, television ja radion ohjelmavirta tai vaikkapa arkistoista löytyvä vanha historiallinen asiapaperi. Tämä ei tarkoita sitä, että kirjallisuudentutkijoiden tulisi vallata muiden erikoistieteiden kuten folkloristiikan, mediatutkimuksen, elokuva- ja televisiotieteen tai historiatieteiden alueet, vaan sitä, että kirjallisuudentutkijoiden tulisi entistäkin kiinteämmin hakeutua yhteistyöhön kyseisten tieteenalojen tutkijoiden kanssa.

Parasiittimaineestaan huolimatta kirjallisuustieteen piirissä on vuosisatojen aikana kehitetty menetelmiä, teorioita ja lähestymistapoja, jotka yhtä lailla palvelevat muiden tieteenalojen päämääriä ja tarpeita. Viime vuosikymmenen ajan ihmistieteissä vilkkaana velloneut diskurssi-keskustelu tai puheet representaatiosta ovat sisällöllisesti olleet kiinteä osa kirjallisuuden tutkimusta oikeastaan aina. Tässä suhteessa odottaisikin, että kirjallisuudentutkijat tulisivat ulos siitä tekstien vankilasta, johon eriyttävät autonomiapyrkimykset heidät veivät. Metodologisesti tämä tarkoittaa perustaan menemistä, kirjallisuustieteen ja sen kohteen ontologian ja epistemologian perustavaa perkaamista ja uudelleenarviointia.

Edellä olen esittänyt lausumia, jotka on helppo tulkita pejoratiiviseksi asenteeksi normatiivista kirjallisuuskäsitystä ja kirjaa kohtaan. Kaikki edellä esitetty ei kuitenkaan tarkoita sitä, etteikö kirjalla, länsimaisen kulttuurin tyrannimaisella fetissillä, olisi myös arvoa. Kirjallisuudentutkijain ikaikainen tehtävä, joka jatkuu edelleen, on vaalia muistia ja estää ihmistä unohtamasta.

Seuraava sitaatti, johon kirjoitukseni päätän, on espanjalaisen kirjailijan Carlos Ruiz Zafónin teoksesta *La sombra del viento – Tuulen varjo* (2004). Siinä isä, antikvariaatin omistaja, selittää keskenkasvuiselle pojalleen salaisen, unohdettujen kirjojen hautausmaan ja sen vartijoiden merkitystä:

Kerron sinulle sen, minkä isoisäsi kertoi minulle. Kun jokin kirjasto lopetetaan, kun jokin kirja vaipuu unohduksiin, me jotka tiedämme tämän paikan, me vartijat, pidämme huolen että se pääsee tänne. Tässä paikassa kirjat joita kukaan ei enää muista, kirjat jotka ovat kadonneet ajan virtaan, elävät ikuisesti ja odottavat vain pääsevänsä jonain päivänä uuden lukijan, uuden sielun käsiin. Myymme ja ostamme kirjoja kaupassamme, mutta tosiasiaa niillä ei ole isäntää. Jokainen täällä oleva kirja on ollut jonkun paras ystävä: Nyt niillä on meidät.

Lähteet

EAGLETON, TERRY 1991: *Kirjallisuusteoria. Johdatus*. Tampere: Vastapaino.

PLATON 2001: *Teokset IV: Valtio*. Suom. Marja Itkonen-Kaila. 2. painos. Helsinki: Otava.

RINNEKANGAS, REIJO 1993: Miksi kirjailijat eivät puolustaudu. Sana on jäämässä työtömäksi. *Suomen Kuvalehti* 27/1993.

RUIZ ZAFÓN, CARLOS 2004: *Tuulen varjo*. (*La sombra del viento*, 2001.) Suom. Tarja Härkönen. Helsinki: Otava.

SZYMBORSKA, WISŁAWA 2004: *Hetki*. Suom. ja toim. Martti Puukko. Helsinki: Like.

VEIVO, HARRI 2002 (toim.): *Kirjallisuus on virhe*. Helsinki: SKS.